

BİBLİYOGRAFYA :

S. H. Longrigg, *Iraq, 1900 to 1950: A Political, Social and Economic History*, London 1953, tür.yer.; M. Khadduri, *Republican Iraq*, London 1969, tür.yer.; E. Kedourie, *The Chatham House Version*, London 1970, s. 236-285; Peter Sluglett, *Britain in Iraq, 1914-1932*, London 1976, tür.yer.; a.mlf. – Marion Farouk-Sluglett, *Iraq Since 1958: From Revolution to Dictatorship*, London 1990, tür.yer.; a.mlf.ler, "The Historiography of Modern Iraq", *American Historical Review*, XCVI (1991), s. 1408-1421; H. Batatu, *The Old Social Classes and the Revolutionary Movements of Iraq: a Study of Iraq's Old Land and Commercial Classes and of Its Communists, Ba'thists and Free Officers*, Princeton 1978, tür.yer.; P. Marr, *The Modern History of Iraq*, Boulder 1985, tür.yer.; R. S. Simon, *Iraq Between the Two World Wars*, New York 1986, tür.yer.; *The Gulf in Transition* (ed. M. S. Agwani), New Delhi 1987, s. 97-141; Samir al-Khalil, *The Republic of Fear: Saddam's Iraq*, London 1990, tür.yer.; E. Kienle, *Ba'th v. Ba'th: The Conflict Between Syria and Iraq: 1968-1989*, London 1990, tür.yer.; Bülent Demirbaş, *Musul Kerkük Olayı ve Osmanlı Devletinde Kuveyt Sorunu*, İstanbul 1991, tür.yer.; A. Baram, *Culture, History and Ideology in the Formation of Ba'thist Iraq: 1968-1989*, Basingstoke 1991, tür.yer.; a.mlf., "The Ruling Political Elite in Ba'thi Iraq 1968-1986: The Changing Features of a Collective Profile", *IJMES*, XXI (1989), s. 447-493; Şevket Koçsoy, *Irak Türkleri ve Türk-Irak İlişkileri (1932-1963)*, İstanbul 1991, tür.yer.; Y. Nakash, *The Shi'is of Iraq*, Princeton 1994, tür.yer.; O. Bengio, *Iraq, Middle East Contemporary Survey* (ed. B. Maddy-Weitzman), Tel Aviv 1995, XIX, 310-346; Suphi Saatçi, *Irak'ta Türk Varlığı*, İstanbul 1996, s. 128-257; Yaşar Canatan, *Türk-Irak Münasebetleri (1926-1958)*, Ankara 1996, tür.yer.; *The Middle East and North Africa 1997*, London 1997, s. 499-548; Abdülaziz Süleyman Nevâr, *Târîhu'l-'Arabi'l-mu'âşir: Mısr ve 'Irâk*, Beyrut, ts. (Dârü'n-nehdati'l-'Arabiyye), s. 409-547.

MARION FAROUK SLUGLETT
PETER SLUGLETT

4. Irak Türkleri. Irak'ta Türkmen, Musul Türkleri ya da Kerkük Türkleri adlarıyla bilinen ve Kuzey Irak'ta Musul yahut el-Cezîre denilen bölgede ve kuzeybatıdan güneydoğuya doğru uzanan bir şerit üzerinde Musul, Kerkük, Erbil, Diyâla ve Süleymâniye şehirleriyle bunların mücâvir alanlarında yoğunlaşmış bulunan Türkler, 1990 yılı tahminlerine göre yaklaşık 2.130.000 kişilik nüfuslarıyla halkın % 12'sini ve Kürtler'den sonra ikinci büyük azınlık grubunu teşkil ederler. Ayrıca başşehir Bağdat'ta da Karakol, Âzamiye ve Râgibe Hatun semtlerinde yerleşmiş yaklaşık 300.000 kişilik bir Türk nüfusu mevcuttur.

Türkler Irak'a ilk olarak 54 (674) yılında, Emevî Halifesi Muâviye tarafından Horasan'a gönderilen Ubeydullah b. Ziyâd'ın ordusuyla birlikte gelmişlerdir. Savaşçılık

taki maharetleri sebebiyle Emevî ordularında önemli bir yer edinen Türkler'in Irak'a gelişleri Abbâsiler döneminde daha da yoğunlaşarak devam etmiştir. Ordudaki Türkler iç karışıklıkların bastırılmasında ve Bizans'a karşı yapılan savaşlarda büyük rol oynamışlardır. Özellikle Halife Me'mûn ve annesi Türk olan Mu'tasım - Billâh dönemlerinde ağırlıkları açık bir şekilde hissedilen ve halifelerin Şii muhaliflerine karşı en büyük dayanaklarını teşkil eden Türk askerleri için Sâmerrâ şehri kurulmuş ve burası yaklaşık yarım yüzyıl (836-892) hilâfete merkezlik yapmıştır. Ordudaki Türkler'in sayı ve nüfuzlarının artması Türkistan bölgesinin İslâmlaşmasında da önemli rol oynamıştır.

Abbâsî halifelerinin etkisiz bir konumda kaldığı Şii-Büveyhî hâkimiyeti dönemi Türkler'le Deylemliler arasında sürekli bir mücadeleye sahne olmuştur. Bu durum Irak'ın Selçuklu hâkimiyetine geçişine kadar devam etmiş ve Tuğrul Bey'in 1055'te Bağdat'a girmesiyle birlikte Şii hâkimiyetine son verilmiştir. Selçuklular döneminde Bağdat devleti ikinci başşehir haline gelmiştir. Bu dönemde Abbâsî halifeleriyle akrabalık kuran Selçuklu hükümdarlarının Sünnî İslâm dünyasında önemli bir yer kazandıkları görülmektedir.

Musul Atabekliği'nin kurucusu İmâdüddin Zengî ile oğlu Nüreddin Mahmud Zengî'nin Haçlılar'a karşı verdikleri mücadele Türkmen topluluklarının büyük katkısı bulunmaktadır. Erbil Atabekliği'nin de etkin olduğu bu dönemde özellikle Türkmenler'in yoğun biçimde yerleştikleri Şehrîzor, Hulvân ve Karmîsîn (Kırmanşah) bölgelerinde, Türkmen boylarına mensup kişiler tarafından başlangıçta Selçuklular'a bağlı iken merkezi iktidarın zayıflaması üzerine bağımsız bir hüviyet kazanan beylikler de kurulmuştur. Bunların içinde Emîr Kıpçak'ın Türkmen beyleri ve kumandanları üzerinde büyük otorite sağladığı görülmektedir. Bölgede Emîr Kıpçak ile başlayan Kıpçakoğulları'nın hâkimiyeti bazan bağımsız, bazan da Musul Atabekliği'ne veya Eyyûbîler'e bağlı bir şekilde VII. (XIII.) yüzyılın sonlarına kadar sürmüştür. Aynı yüzyıla rastlayan Moğol istilâsı ve İlhanlılar devrinde buraya yeni bir Türk nüfusu yerleşmiş, Celâyirîler döneminde daha da artan bu nüfus önemli bir unsur haline gelmesinin yanında Bağdat'ın bir Türk kültür merkezi olmasına yol açmıştır.

Karakoyunlular'ın ilk hâkimiyet alanları da Musul bölgesiyle Doğu Anadolu'daki Erciş civarıdır. Kuzey Irak'a Türkler'in

en yoğun biçimde yerleştikleri dönem Karakoyunlular'ın bölgeye hâkim olduğu dönemdir. Daha sonra Cihan Şah'ın Uzun Hasan'a yenilmesiyle Akkoyunlu idaresine giren bölge, 1508 yılında Şah İsmâil'in Bağdat'ı almasıyla birlikte Safevîler'in hâkimiyetine geçmiş ve Kanûnî Sultan Süleyman'ın 1534 yılındaki Irakeyn Seferi'ne kadar onların elinde kalmıştır.

Osmanlılar, XVII. yüzyılda bir ara İran yönetiminde kalan Irak'ın Anadolu ile bağlarını güçlendirmek amacıyla ve İran tehlikesine karşı bir önlem olarak Hânîkin, Mendeli, Kerkük ve Erbil gibi bölgelerine Anadolu'nun çeşitli yörelerinden getirilen Türkmen topluluklarını yerleştirdiler; böylece buradaki Osmanlı hâkimiyeti pekiştirildi. Devlet merkezinin zaafa uğradığı dönemlerde gerek çeşitli aşiretlerin isyan teşebbüsleri gerekse İran'ın bölgeyi yeniden ele geçirmeye yönelik gayretleri zaman zaman çatışma ve işgallere kadar varmışsa da Osmanlı hâkimiyeti uzun müddet devam etmiştir.

Irak, bereketli toprakları ve gittikçe önem kazanan petrolü sebebiyle XIX. yüzyılın ortalarından itibaren sömürgeci ülkelerin ilgisini çekmeye başladı. İngiltere, Fransa ve Almanya bölgede nüfuz kurmak amacıyla birbirleriyle rekabete girdiler. Bu dönemde Osmanlı Devleti'nin uygulamaya koyduğu reformlar ve Tanzimat Fermanı ile birlikte getirilen düzenlemeler Irak'ta da etkisini hissettirdi. Bölgede gerçekleştirilen su yollarının geliştirilmesi ve işletilmesine yönelik yatırımlarla İstanbul-Bağdat demiryolunun yapımı İngilizler'le Almanlar'a dengeli bir şekilde dağıtılarak aralarındaki rekabetten istifade yoluna gidildi. I. Dünya Savaşı arifesinde İngiltere, Osmanlı hükûmetine yaptığı baskılar neticesinde Musul petrolerinin imtiyaz haklarını elde etmeyi başardı. Irak I. Dünya Savaşı'nda Osmanlı Devleti ile İngiltere'nin mücadele alanına dönüştü. Türkmenler'in yoğun olduğu bölgeler savaş boyunca Osmanlı yönetiminde kaldı; fakat 30 Ekim 1918'de Mondros Mütarekesi imzalandıktan sonra antlaşma hükümleri çiğnenerek İngilizler tarafından işgal edildi ve Musul bölgesinin işgaliyle konu milletlerarası bir mesele halini aldı.

Osmanlı Meclis-i Meb'ûsan'ı tarafından 10 Ocak 1920'de kabul edilen ve 23 Nisan 1920'de toplanan Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından da onaylanan Misâk-ı Millî ile, Mondros Mütarekesi'ne kadar Türk ordularının elinde bulunan yerlerle Türkler'in oturduğu toprakların hepsinin

kayıtsız şartsız Türk Devleti'nin sınırları içinde kalması görüşü benimsendi. Öte yandan I. Dünya Savaşı öncesi ve sonrasında yapılan milletlerarası müzakerelerle Ortadoğu bölgesi Batılılar tarafından paylaşılarak her devletin nüfuz alanı belirlendi. Irak bölgesini elinde bulunduran İngilizler'in desteğiyle 1921'de Irak Krallığı kurularak Emîr Faysal krallığa getirildi; ancak Musul vilâyeti bu yeni devletin sınırlarına dahil edilmedi.

Lozan Konferansı'nda Musul meselesi Türk ve İngiliz delegeleri arasında yoğun müzakerelere konu oldu. Türk tarafı Musul'un etnik, siyasî, tarihî, coğrafi, askerî, ekonomik ve stratejik açılardan Anadolu'nun ayrılmaz bir parçası olduğu ve Türkiye'ye verilmesi gerektiği tezini işlerken İngiliz tarafı da Musul'un nüfusundaki Arap çoğunluğundan bahisle Irak'ın bir parçası olduğu, halkın Irak'tan ayrılmak istemediği ve bölge üzerinde İngiltere'nin söz hakkı bulunduğu tezlerini gündemde tutarak Türkler'in görüşlerini geçersiz kılmaya çalıştı. Türk tarafının bölgenin kaderi konusunda halk oyuna başvurulması teklifi de göçebelerin durumu ve güvenliğin sağlanamayacağı gibi bahanelerle kabul edilmedi. Neticede Lozan Konferansı'nda bir sonuca bağlanamayan Musul meselesinin Türkiye ile İngiltere arasında bir yıl süreyle müzakere edilmesi ve yine bir sonuca varılamaması halinde konunun Milletler Cemiyeti'ne götürülmesi kararlaştırıldı. Milletler Cemiyeti'ne havale edilen Musul meselesi 24 Eylül 1924'te ele alındı. Durumu incelemek üzere kurulan komisyon 16 Ocak 1925'te Bağdat'a gitti ve çalışmaları sonucunda genel olarak Türkiye lehine kanaatlere ulaşmakla beraber Milletler Cemiyeti'ne Musul'un bütünlüğünün korunması, çoğunluğu teşkil eden Kürtler'e yönetim serbestliği ve kültürel haklar verilmesi, bölgede manda yönetimi tesisi, bunlar uygulanmadığı takdirde Musul vilâyetinin Türkiye'ye bağlanması şeklinde önerilerde bulundu. İngiltere'nin yönlendirmesiyle Milletler Cemiyeti'nde 16 Aralık 1925'te alınan kararlar daha önce Brüksel'de tesbit edilen hattın güneyinin Irak'a, kuzeyinin Türkiye'ye verilmesi ve Irak'taki manda yönetiminin yirmi beş yıl uzatılması teklifi karar altına alındı. Bu durum Türkiye'nin aşırı tepkisine yol açtı. Ancak içte yaşanan içtimai ve iktisadî sıkıntılarla ayaklanmalar, dışta ise hilâfetin kaldırılması üzerine müslümanların desteğinin yitirilerek yalnız kalınmış olması, Türkiye'nin yeniden savaşa girmeyi göze ala-

mamasına ve İngiltere karşısında uzlaşma yolu aramasına sebep oldu. Yapılan görüşmeler sonucunda 5 Haziran 1926'da imzalanan Ankara Antlaşması ile Musul meselesine son verildi. Buna göre Türkiye ile Irak arasındaki sınırın Türkiye lehine bazı küçük düzeltmelerle Brüksel hattı üzerinden olması, buna karşılık Irak'ın da yirmi beş yıl süreyle petrolden alacağı aidatın % 10'unu Türkiye'ye vermesi kabul edildi. Daha sonra yapılan bir protokolle de Türkiye 500.000 İngiliz sterlini karşılığında petrol üzerindeki haklarından vazgeçti.

İngiliz işgaliyle başlayan dönemde bir yandan devletler arasındaki müzakereler devam ederken bir yandan da bölge halkı işgale karşı Anadolu'daki millî mücadeleyle paralel bir örgütlenmeye girişti. İngilizler'in çeşitli vaad ve maddî yardımlarla kendi safına çektiği bazı aşiretler dışında halkın tamamının bu mücadeleyi desteklediği anlaşılmaktadır. 1920 yılında çeşitli yerlerde başlatılan ayaklanmalarda önemli başarılar elde edildi. İngilizler, ancak Hindistan'dan getirdikleri takviye birlikleriyle bastırabildikleri ayaklanmalardan sonra toplu tutuklama ve idamlara başladılar; pek çok önemli kişi de sürgün edildi. Ayaklanmadan sonra İngilizler Irak'ta bir Arap krallığı kurulmasını gündeme getirdiler. Yapılan halk oylaması ile Mekke Şerifi Hüseyin'in oğlu Faysal kral seçildi ve 23 Ağustos 1921'de tahta çıktı. Halk oylamasında çoğunluğunu Türkler'in oluşturduğu Kerkük, Musul, Erbil ve Süleymaniye bölgelerinde Faysal aleyhine oy kullanıldı. Daha sonra Faysal yönetimine karşı protestoların ve kıpırdanmaların sürmesi üzerine Türkler'in ileri gelenleri baskı hareketlerine mâruz bırakıldılar. 1920 ayaklanmasında ve bunu takip eden dönemde Türkler'e karşı sindirme politikası uygulanarak çok sayıda aydın, gazeteci, şair, yazar ve öğretmen işkence gördü ve sürgün gibi cezalara çarptırıldı. Bayram arefesine rastlayan 4 Mayıs 1924 günü Kerkük çarşısında alışveriş yapan İngiliz ordusuna mensup bir grup askerle esnaf arasında çıkan bir tartışma kavgaya dönüştü ve askerler sivil halka ateş açtılar. Bunun üzerine halk silâhlanarak Kerkük Kalesi'nde mevzilenen askerlerle kanlı bir çatışmaya girdi; çevreden gelen aşiretler de olaya karıştılar. Olaylar, ancak hükümetin suçluların cezalandırılacağı ve zarar görenlere tazminat ödeneceği yolunda güvence vermesiyle duruldu.

Bu dönemde Ankara hükümetiyle Musul'daki Türk liderleri arasında sıkı bir ir-

tibatın bulunduğu, Musul mücadelesinin önemli şahsiyetlerinden Acemi Sâdun Paşa'nın devamlı surette Mustafa Kemal ile telgraflaştığı, aynı şekilde Cebbârîler'in reisi Seyyid Muhammed Cebbârî'nin de bölge liderleriyle dayanışma içinde olduğu ve Mustafa Kemal ile de ilişki kurduğu bilinmektedir. Ancak Milletler Cemiyeti'nin 16 Aralık 1925 tarihinde İngiltere'nin isteklerine uygun görüş bildirmesi ve Türkiye'nin 5 Haziran 1926'da imzaladığı Ankara Antlaşması ile Musul bölgesini İngiltere'nin himayesindeki Irak'a terketmesi, Türkiye'nin idaresi altında kalmak isteyen Irak Türkleri üzerinde büyük bir hayal kırıklığına sebep oldu. Öte yandan antlaşma öncesi görüşmelerde Irak Türkleri'nin etnik, siyasî ve kültürel haklarını korumaya yönelik herhangi bir konunun müzakere edilmemesi de milletlerarası platformda onların Irak yönetimine karşı tamamen korumasız bir durumda kalmalarına ve üzerlerindeki baskının artmasına yol açtı.

Irak yönetiminin Türkler'e siyasî haklar verilmesini başlangıçta kabul ettiği ve 1920 yılında kurulan hükümette de Kerkük'ün bulunduğu görülmektedir. Öte yandan İngiltere ile varılan mutabakatta vatandaşlar arasında siyasî ayırım yapılmaması, öğretimin ana dille verilmesi gibi hususlar güvence altına alınmıştır. Hazırlanan anayasalarda da vatandaşlar arasında etnik veya siyasî bakımdan ayırım gözeten maddelere rastlanmamaktadır. 1931 yılında yayımlanan Mahallî Diller Kanunu ile Kerkük ve Erbil başta olmak üzere bütün Türk bölgelerinde yargılamanın ve ilkokullarda öğretimin Türkçe yapılması karara bağlanmıştır. 30 Mayıs 1932'de Başbakan Nûrî Saîd tarafından yayımlanan bir deklarasyonla ülkede yaşayan bütün vatandaşların aynı medenî ve siyasî haklara sahip oldukları, hukukî açıdan eşit kabul edildikleri ve herhangi bir sınırlamaya tâbi tutulmaksızın kamu görevlerinde çalışabilecekleri, her türlü fondan eşit şekilde yararlanacakları bildirilmiştir. Bütün azınlıkların eşit biçimde temsil edilecekleri bir seçim sistemini de taahhüt edilen bu deklarasyonla ana dili Arapça olmayan vatandaşların mahkemelerde kendi dillerinde ifade verebilmelerine ve okullarda öğretim görebilmelerine imkân tanınacağı, Türkler'in yoğun olarak yaşadığı Kerkük ve Kifri gibi yerlerde kamu görevlilerinin yerli halk arasından seçileceği ve kamu hizmetlerinde Arapça'nın yanı sıra Türkçe ve Kürtçe'nin de kullanılacağı belirtil-

miştir. Deklarasyonda yer alan maddelerin Milletler Cemiyeti'nin garantisi altında olacağı da ayrıca ifade edilmiştir. Fakat görünüşte bazı kültürel ve siyasî haklar verilmekle beraber uygulamada Arap milliyetçiliğinin de etkisiyle Irak vatandaşlığı ön plana çıkarılarak Türkler'in bu nevi haklarını kullanmaları engellenmiştir. Bunun da ötesinde hükümet Türkler'i asimile etme çabasına girerek 1930-1931 ders yılında Kerkük şehir merkezi dışındaki ilkokullarda Türkçe öğretilmesini yasakladığı gibi burada da ders saatini haftada bire indirmiş, Türk asıllı memurlar Türk bölgeleri dışında çalıştırılırken Kerkük ve çevresinde memur ve güvenlik görevlilerinin Arap ve Kürt kökenli olmasını tercih etmiş ve Türkler'in kendi aralarında dernek kurmalarına izin vermemiştir. Bu uygulamalara karşı çıkan aydınlar da çeşitli baskılara mâruz bırakılarak sindirilmeye çalışılmıştır. Bu dönemde Türk aydınlarının daha çok Güney Irak bölgesine sürgüne gönderildiği görülmektedir. Türkler'in kültürel ve siyasî haklarından mahrum bırakılmaları sonraki yıllarda da sürdürüldü. 1936'da hükümet başkanlığına getirilen Memlûk Türkleri'nden Hikmet Süleyman'ın iki yıl sonra istifa etmesinin ardından baskılar daha da yoğunlaştı. 1936-1958 yılları arasında Türkler'e kültürel ve sosyal faaliyet gösteren dernek kurma, kendi dillerinde yayın yapma ve eğitim verme yasaklandı.

1937 yılında Türkiye, İran, Irak, Afganistan arasında oluşturulan Sâdâbâd Pak-tı vesilesiyle Irak'a giden Türk heyetinin Kerkük'ü ziyareti sırasında gördüğü yoğun ilgi üzerine pek çok Türk aydını tutuklanarak sürgün edildi. Bu olaylardan sonra Türkiye'den gelen heyetlerin bölgeyi ziyaretlerine izin verilmedi ve iki ülke arasında soğuk günler yaşandı. 1955'te Türkiye, Irak, İngiltere, İran, Pakistan arasında imzalanan Bağdat Pak-tı'nın etkisiyle soğuk ilişkiler düzeldiyse de Irak'ta bulunan Türkler lehine herhangi bir gelişme olduğu görülmedi; Türkler'e uygulanan baskı ve asimilasyon hareketi yoğunlaşarak devam etti.

14 Temmuz 1958'de gerçekleştirilen bir darbe ile Irak'ta krallığa son vererek cumhuriyet ilân eden General Abdülkerîm Kâsım liderliğindeki darbeciler Türkler'in Irak'ı oluşturan üç aslı unsurdan biri olduğunu açıkladılar; bunun üzerine Türkler de yeni iktidarı desteklediler. Ancak kısa bir süre sonra komünistlerin kontrolü ele geçirmesi ve Kuzey Irak'ta gelişen Kürt devleti kurma teşebbüsleri

onlar için yeniden sıkıntılı bir dönemin başlamasına yol açtı. Sürgüne gönderildiği Rusya'dan dönerek Kuzey Irak'ta bir Kürt devleti kurma teşebbüsüne girişen Molla Mustafa Barzânî'nin zengin petrol yataklarının bulunduğu Kerkük'ü de kendi hâkimiyeti altına almaya çalışması Türkler arasında gerginliğe yol açtı. Barzânî'nin 22 Ekim 1958'de Kerkük'e gelmesiyle artan gerginlik 24 Ekim'de silâhlı Kürt grupları ile Türkler'in çatışmasına dönüştü; Barzânî Kerkük'ü polis ve asker koruması altında terk edebildi. Bu çatışmalar sırasında Kerkük Garnizon Kumandanı Hidâyet Arslan'ın kalp krizi geçirerek ölmesi üzerine Türk halkı galeyana geldi. Olaylar 2. Tümen Kumandanı General Nâzım Tabakçalı ve sevilen Türk lideri Atâ Hayrullah'ın gayretleriyle yatıştırıldı. Daha sonra Nâzım Tabakçalı'nın Kürtler'in Kerkük üzerindeki planları konusunda Irak hükûmetine yaptığı uyarılar sonuçsuz kaldı. Bu dönemde Irak'tan sınır dışı edilen Nizâmeddin Neftçi'nin yaptığı açıklamalara göre ihtilâl günlerinde komünistler tarafından 400 kadar Türk aydınının isimlerini içeren bir liste hazırlanarak bunların ortadan kaldırılmasına çalışılmış, ancak General Nâzım Tabakçalı'nın gayretleriyle bu teşebbüs önlenmiştir.

8 Mart 1959'da komünistlere karşı Al-bay Abdülvehhâb Şevvâf tarafından başlatılan ayaklanma kanlı bir şekilde bastırıldı. Kerkük'te 2. Tümen kumandanı olan General Nâzım Tabakçalı bu isyana destek olduğu gerekçesiyle görevinden alınarak yargılandı ve idam edildi. Kerkük'te yönetim kadrolarına komünistler getirildi ve Türkler arasında tutuklamalar başlatıldı. Başta Türkçe-Arapça yayın yapan *Beşîr* gazetesinin yayın kadrosu olmak üzere çok sayıda Türk tutuklandı ve bunların bir kısmı sürgüne gönderildi. 14 Temmuz 1959'da cumhuriyetin kuruluş yıldönümü kutlamaları sırasında ise önceden gizlice silâhlendirilmiş olan Kürt grupları Türkler'e karşı yoğun bir silâhlı saldırıya giriştiler. Üç gün üç gece süren ve "Kerkük katliamı" denilen bu çatışmalarda büyük bir kıyım gerçekleştirildi. Türk liderleri evlerinden alınarak kışlada yapılan beş on dakikalık yargılamalardan sonra kurşuna dizildiler. Çok sayıda Türk çeşitli işkenceler altında öldürüldü; iş yerleri ve evleri yağma edildi. Bu katliamın duyulması üzerine Türkiye Irak hükûmetine uyarıda bulundu ve olayların önlenmesi ve tekrarlanmaması konusunda güven-ce aldı. Bir süre sonra Kerkük katliamının sorumlusu Dâvûd el-Cenâbî ile birlikte

260 kişi tutuklandı. Yargılamalar sonucunda sanıkların bir kısmına idam ve hapis cezaları verildiyse de idam cezaları yerine getirilmedi. Ancak serbest bırakılan suçlulardan kırk kadarının bir müddet sonra suikastlar neticesinde öldürüldüğü görüldü.

Irak Türkleri, kültürel haklarını elde etmek amacıyla 28-30 Ağustos 1960 tarihinde Kerkük'te bir eğitim kongresi düzenlediler. Türk öğretmenler sendikası tarafından düzenlenen ve Erbil, Telafer, Hânîkin, Tûzhûrmâtû, Kifri, Altınköprü ve diğer bölgelere mensup öğretmenlerin katıldığı kongrede Türkler'in eğitim ve kültür meseleleri tesbit edilerek ilkokullarda Türkçe eğitim verilmesi, gençlerin üniversitelerde ve yurt dışında öğrenim görmeleri, köylerde eğitim merkezleri kurulması ve öğretmen ihtiyaçlarının karşılanması gibi konularda alınan tavsiye kararlarının merkezî hükûmete sunulması kabul edildi. Bağdat yönetimi nezdinde yürütülen girişimler sonucunda Bağdat Radyosu 1 Şubat 1959 tarihinden itibaren günde yarım saat süreyle Türk-mence yayın yapmaya başladı. Öte yandan Bağdat'ta kurulan Türkmen Kardeşlik Ocağı sosyal ve kültürel alanlarda önemli hizmetlerde bulundu. Türkçe ve Arapça olarak yayımlanmak üzere izin alınan *Kardaşlık* dergisinin ilk sayısı Mayıs 1961'de çıktı. Yayımları bugün de sürdüren dergi Irak Türkleri'nin sanat, edebiyat ve folkloru için önemli bir kaynak oluşturmaktadır. Ancak bu gelişmelere rağmen verilen kültürel haklar Kürtler'in gerisinde kaldığı gibi Türkler siyasî haklardan da mahrum oldular. Bu dönemde Türkiye kamuoyunun Irak Türkleri konusuna ilgisinin arttığı ve İstanbul'da 17 Mart 1961 günü yapılan baskı ve zulümleri protesto amacıyla bir miting düzenlendiği görülmektedir. Kerkük'te 1961 yılından başlayarak Türkler'e karşı girişilen bazı suikastlar halk arasında infial uyandırdı. 9 Ocak 1962'de bir suikasta kurban giden İbrâhim Hamza ile Salâh Terzi'nin cenazelerinde çıkan olaylarda bir kişi öldü, on beş kişi de ağır yaralandı. Olayların ardından 120 Türk tutuklanarak sürgün edildi. Şubat 1963'ten sonra Abdüsselâm Ârif'in devlet başkanı olduğu dönemde, haklarında idam hükmü bulunan Kerkük katliamı sanıklarından yirmi sekiz kişinin cezaları infaz edildi; böylece Türkler'e karşı nisbeten ılımlı bir döneme girildi.

17 Temmuz 1968'de yine bir darbe ile yönetime gelen Baas Partisi muhalefete

karşı acımasız bir tasfiye hareketine girişti. İdam edilen elli bir kişi arasında Türk casusu olmakla suçlanan önceki kabinesinin Ekonomi ve Ticaret Bakanı Nizâmeddin Ârif de bulunuyordu. Yine 2 Ocak 1969'da tutuklanan, orduda görevli Çavuş Fâzıl Dakûkî de işkence altında öldürüldü. Bu arada bazı siyasî gelişmeler, Baas Partisi'ni 1960'tan itibaren ayaklanan Kürtler'e özerklik verilmesi için bir yasa taslağı hazırlamaya sevketti. Fakat Kürtler'in başşehir yapmak istedikleri Kerkük'ün Türklüğü kabul edildi ve Kürtler'e karşı bir denge unsuru olarak 24 Ocak 1970 tarihli bir kararla bölgedeki Türk halkına ilkokullarda Türkmen dili okutulması ve bu amaçla Terbiye ve Tâlim Bakanlığı'na bağlı bir müdürlük kurulması, Türkmen edip, şair ve yazarlarının Irak Edebiyatçılar Birliği'ne bağlı bir birlik kurmalarına ve eserlerini yayımlayabilmelerine imkân verilmesi, Kültür ve Tanıtma Bakanlığı'na bağlı bir Türkmen Kültür Müdürlüğü kurulması, Türkmen haftalık bir gazete ve aylık bir dergi çıkarılması, Kerkük Televizyonu'ndaki Türkmençe yayınların artırılması gibi kültürel haklar tanındı.

Diğer taraftan Bağdat yönetimiyle Kürtler arasında bir anlaşmaya varılarak Kürtler'in mecliste temsil edilmesi, özerk bir Kürt bölgesinin kurulması ve cumhurbaşkanı yardımcısının Kürt olması kabul edildi. Ayrıca etnik kökene göre belirlenmesi gereken sınır için nüfus tesbitine başvurulması kararlaştırıldı. Bu gelişmeler etnik bir kimlik olarak yok sayılan Türkler'in Araplar'la Kürtler arasında bir tercihe zorlanmasına ve Türk bölgelerinin Bağdat yönetimiyle Kürtler arasında bir çekişme alanı haline gelmesine yol açtı. Böylece Türkler iki taraflı baskı altında kaldı. Bu durum Türkiye tarafından ciddiyle takip edilmesine rağmen yapılan teşebbüsler olumlu bir gelişmeye yol açmadı. Bu sırada nüfus dengesini Araplar lehine çevirmek amacıyla Kerkük'e yerleştirilen Araplar huzursuzluk kaynağı olmaya başladılar. 7 Temmuz 1970'te bir Türk gencinin öldürülmesi üzerine Türkler iki gün grev yaptılar; memurlar işe gitmedi, dükkanlar açılmadı ve öldürülen gencin cenaze töreni büyük bir gösteriye dönüştürüldü. Kürt tarafı da Kerkük'ten vazgeçmeyeceğini her vesile ile ifade ederek çeşitli yollarla şehir üzerinde hâkimiyet kurmaya yöneldi. Araplar'la Kürtler arasında çıkan bir olayda Kürt güçleri şehre birkaç saat içinde hâkim hale geldiler. Kürtler'in giriştikleri hareketler kar-

şısında neticenin aleyhine olacağını anlayan Bağdat yönetimi yapılması planlanan halk oylamasını erteledi.

24 Ocak 1970 bildirisiyle Türkler'e tanınan haklar konusunda Baas hükümeti gizli bir baskı ve sindirme politikası benimseyerek uygulamada engelleme yoluna gitti. Türkmençe eğitim verecek okulların sayıları azaltıldı, Türk kökenli öğretmenler Güney Irak'a sürgün edildi, yayın faaliyetlerine kısıtlamalar getirildi, Türkmen Edebiyatçılar Birliği'ne tanınmış Türk edebiyatçıları alınmadı ve Kültür ve Tanıtma Bakanlığı'na bağlı Türkmen Kültür Müdürlüğü ile buna bağlı yayın organları Baas Partisi'nin propagandasını yapan birer araç haline getirildi. Türkler'e tanınan kültürel hakların uygulamada engellenmesi tepkilere yol açtı ve Kerkük'te üç günlük bir boykot ilân edildi. Bunun üzerine öğrenci ve öğretmenlerden eliye yakın kişi tutuklanarak çeşitli işkencelere mâruz bırakıldı; bunlardan tiyatro sanatçısı Hüseyin Ali Demirci ağır işkenceler altında can verdi. Boykot olaylarını bahane eden Baas yönetimi 1971 yılından sonra baskılarını yoğunlaştırdı. Türk iş adamları, çiftçiler ve öğrenciler çeşitli engellemelerle karşılaştılar. Öğrencilerin üniversitelere girişleri ve mezuniyetten sonra Türk bölgelerinde çalışmaları çeşitli yollarla engellendi. Bu bölgelerde Türkler'in gayri menkul edinmelerine fırsat verilmeyen Arap yerleşimi teşvik edildi. Köy muhtarlarına kadar bütün idarecilerin Araplar'dan seçilmesi sağlandı. Türk yerleşim merkezlerinin adları değiştirildi; din adamları üzerinde baskı uygulanarak camilerde Türkçe hutbe okunması yasaklandı ve buna uymayanlar ağır cezalara çarptırıldı.

1976 yılında Türkiye Cumhurbaşkanı Fahri Korutürk Irak'a yaptığı resmî ziyaret sırasında Kerkük'te halk tarafından büyük bir coşkuyla karşılandı. Bağdat yönetimini endişelendiren bu ziyaretin ardından birçok kişi tutuklandı. Bölgenin idarî yapısında özellikle Türk bölgelerini kapsayan yeni düzenlemeler yapıldı ve Türk nüfusunun oranı azaltılmaya çalışıldı. Öte yandan çıkarılan bir yasayla Kerkük il sınırları içinde kalan Türkler'e ait tarım arazileri kamulaştırıldı. 1977'de Türkler'in kurduğu sosyal ve kültürel dernekler hükümet yanlısı kişilerin yönetimine verildi ve mal varlıklarına el konuldu. Yıllarca Irak Türkleri'nin sosyal ve kültürel faaliyetlerini yürüten Türkmen Kardeşlik Ocağı Türkler'i temsil etme özelliğini kaybetti. 1979 yılında birçok li-

der tutuklanarak ağır işkencelere mâruz bırakıldı. Bunlardan Türkmen Kardeşlik Ocağı'nın başkanlığını yapmış olan Emekli Albay Abdullah Abdurrahman, Bağdat Üniversitesi öğretim üyesi Necdet Koçak ve müteahhit Âdil Şerif 16 Ocak 1980 tarihinde idam edildiler. İran-İrak Savaşı sırasında baskılar daha da yoğunlaştı; Türkler cephede ön saflara sürüldükleri gibi liderlerinin idamlarına da çeşitli bahanelerle devam edildi. Yine bu dönemde askerî tesislerin kurulacağı ileri sürülerek Türk köyleri boşaltıldı; Kerkük'te de otoyol, tren istasyonu vb. yapılacağı bahanesiyle çok sayıda Türk'ün evi elinden alındı. 1985 yılının Kasım ayında so-kağa çıkma yasağı konularak askerî güçler tarafından bütün Türk bölgelerini kapsayan geniş çaplı bir arama tarama operasyonu gerçekleştirildi. Bu operasyon sırasında çok sayıda Türk tutuklandı, bazılarınin evleri yıkıldı, iş yerleri yağmalandı. Bağdat yönetimi 12 Ekim 1987 tarihinde bir nüfus sayımı yapılacağını ilân etti. Bu karar sürgünde bulunan Türkler tarafından büyük bir tepkiyle karşılandı. Nüfus sayımının yapıldığı gün Ankara'da bir miting düzenlenerek Türk kamuoyu ve hükümetinin konuya olan duyarlılığı gündeme getirildi. 1988'de Musul bölgesinde yer alan Telafer'de, aralarında hamile bir kadının da bulunduğu çok sayıda Türk ve daha sonra da Selâmiye'de Şahkulu ailesinden altı kişi idam edildi. 1989 yılında Ortakol denilen bölgedeki Haraba, Gökçeli, Bazvaya ve Karatepe köyleri boşaltılarak sakinleri ülkenin kuzey bölgelerine dağıtıldı.

Körfez Savaşı'nda Irak'ın başarısızlığa uğraması ve Bağdat hükümetinin zayıflaması üzerine ülkenin güneyinde bulunan Şiiler'le kuzeydeki Kürtler ayaklandılar. 18 Mart 1991'de Kerkük'te kuzeyden gelen Kürtler'in başlattığı ayaklanmada Araplar'a karşı bir yağma ve talan hareketine girişildi. Ancak Bağdat'tan yola çıkan ordu birliklerinin yaklaşması üzerine Kürtler 26 Mart'ta Kerkük'ü terkettiler; askerler ise aynı gün ulaştıkları Tûzhûrmât'ü'da çok sayıda Türk'ü öldürdüler. Bunun üzerine Kerküklüler evlerini terkederek kuzeye doğru göçe başladılar. 27 Mart'ta şehre giren ordu birlikleri kontrolü sağladıktan sonra Altıncıköprü'yü de ele geçirerek 100'e yakın Türk'ü ayaklanmaya kalkıştıkları gerekçesiyle ertesi gün kurşuna dizdiler. Bu saldırı ve soykırımlar üzerine binlerce Türk kuzeye yöneldi. 1991 yılının Nisan ayı başlarından itibaren Türkiye ve İran sınırlarına ulaşan göçmen-

lerden 15.000 kadarı Türkiye'nin Şemdinli ve Yüksekova bölgelerine yerleştirildi; 7000 kadarı da İran'a sığındı. Bu olayları protesto amacıyla İstanbul'da Irak başkonsolosluğu önünde düzenlenen gösterilerde otomatik silâhlarla içeriden açılan ateş sonucu iki kişi hayatını kaybetti.

Körfez Savaşı'ndan sonra 36. paralelin kuzeyinde Çekiç Güç tarafından oluşturulan güvenlik bölgesindeki Türkler'in durumlarını iyileştirmeye yönelik herhangi bir gelişme görülmediği gibi diğer bölgelerde kalanlara yönelik baskılar da devam etti. Bu durum, son yıllarda Iraklı Türkler'in yoğun bir şekilde ve kaçak yollarla Türkiye'ye ve Batı'ya göç etmelerine sebep oldu.

BİBLİYOGRAFYA :

Ahbâr-ı devleti's-Selcûkiyye (Lugal); Bûndârî, *Zübdetü'n-Nusra* (Burslan); *Cemiyet-i Akvâm Türkiye ve Irak Hudud Meselesi* (haz. Dışişleri Bakanlığı), Ankara 1341 (1946); Abbas el-Azzâvî, *'Aşâ'irü'l-'Irâk*, Bağdad 1954; a.mlf., "Âlû Bektîkin-Muzafferüddîn Kökbörü ev emâretü Erbil fi 'ahdihim (522 h.-630 h.)", *MMİAdm.*, XXI/3 (1946), s. 404-418; XXI/4 (1946), s. 515-529; XXII/1 (1947), s. 55-64; XXII/2 (1947), s. 138-149; XXII/3 (1947), s. 223-231; Saîd ed-Dîvecî, *al-Mevşil fi'l-'ahdi'l-Atâbekî*, Bağdad 1958; Şâkir Sâbir Zâbit, *Mücezz Târîhu't-Türkmen fi'l-'Irâk*, Bağdad 1961, I; a.mlf., *Kerkük'te İctimai Hayat-Folklor*, Bağdad 1962; M. Altay Köymen, *Selçuklu Devri Türk Tarihî*, Ankara 1963; Hüseyin Emîn, *Târîhu'l-'Irâk fi'l-'aşri's-Selcûkî*, Bağdad 1385/1965; Faruk Sümer, *Karakoyunlular*, Ankara 1967, I; a.mlf., *Oğuzlar: Türkmenler*, İstanbul 1980; a.mlf., "Irak Türklerinin Tarihine Kısa Bir Bakış", *TY*, 4. seri: sy. 255 (1959), s. 9-11; İbrâhim Dakûkî, *Irak Türkmenleri*, Ankara 1970; Hüseyin Ali Dakûkî, *Kuzey Irak'ta Atabegler Hakimiyeti*, İstanbul 1975; Necmettin Esin, "Irak Türkleri", *Türk Dünyası El Kitabı*, Ankara 1976, s.1125; Enver Yakuboğlu, *Irak Türkleri*, İstanbul 1976; Muhsin M. Hüseyin, *Erbil fi'l-'ahdi'l-Atâbekî*, Bağdad 1976; Mim Kemal Öke, *Musul Meselesi Kronolojisi (1918-1926)*, İstanbul 1977; Abdülğani Melâh, *Târîhu'l-'hareketi'd-demokratiyye fi'l-'Irâk*, Beyrut 1980; Abdünnaim M. Hasaneyn, *İrân ve'l-'Irâk fi'l-'aşri's-Selcûkî*, Beyrut 1982; el-'Irâk fi'l-târîh (haz. Sâlih Ahmed Ali), Bağdad 1983; Kemal Melek, *İngiliz Belgeleriyle Musul Sorunu (1890-1926)*, İstanbul 1983; Suphi Sa-atçı, *Kerkük Çocuk Folkloru*, İstanbul 1984; a.mlf., *Kerkük Kenti ve Ev Mimarisi* (doktora tezi, 1993), İTÜ Mimarlık Fakültesi; a.mlf., *Irak'ta Türk Varlığı*, İstanbul 1996; Kadir Mısıroğlu, *Musul Meselesi ve Irak Türkleri*, İstanbul 1985; Mehmet Atalar, *Irak Türkleri* (yüksek lisans tezi, 1986), İÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü; Gazanfer Paşayev, *Kerkük Folkloru Antologiyası*, Bakü 1987; a.mlf., *Irak Türkmen Folkloru*, Bakü 1992; Nefi Demirci, *Dünden Bugüne Kerkük (Kerkük'ün Siyasi Tarihî)*, İstanbul 1990; Seyyid Abdülaziz Sâlim, *el-'Irâkiyyûn fi Mısr fi'l-karîni's-sâbi' el-hicrî*, İskenderiye 1991; Ergat Hürmüzlü, *Irak Türkmenleri*, İstanbul 1991; Fazıl Demirci, *Irak Türklerinin Dünü-Bugünü*, An-

kara 1991; Bülent Demirbaş, *Musul Kerkük Olayı ve Osmanlı Devletinde Kuveyt Sorunu*, İstanbul 1991; Şevket Koçsoy, *Irak Türkleri*, İstanbul 1991; a.mlf., *Irak Türkleri ve Türk-Irak İlişkileri: 1932-1963*, İstanbul 1991; Abdüsselâm Uluçam, *Irak'ta Türk Kültür Varlığı*, Ankara 1991; *Musul-Kerkük İle İlgili Arşiv Belgeleri (1525-1919)*, (Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları), Ankara 1993; Cevanşir Hıdırov, *Irak Türkmenleri*, Bakü 1993; *Irak Türkleri Bibliyografyası* (nşr. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü), Ankara 1994; Ekrem Pamukçu, *Bağdat'ta İlk Türkler*, Ankara 1994; Ahmet Doğan, *Kuzey Irak'ta Karşılaştırmalı Türk Halk İnançları*, Ankara 1995; Ertuğrul Zekai Ökte, "Dış Türkler ve Kerkük Türkleri", *BTDD*, sy. 38 (1970), s. 2-3; Nazmi Sevgen, "Kerkük Türkleri", a.e., sy. 38 (1970), s. 8-12; sy. 39 (1970), s. 13-16; sy. 40 (1971), s. 24-27; Coşkun Alptekin, "Erbil'de Bir Türk Beyliği-Beyteginliler", *MİTAD*, sy. 3 (1988), s. 1-10; "Begtiginliler", *İA*, II, 449-450; M. Streck, "İrbil", a.e., V/2, s.1055; İbrahim Kafesoğlu, "Kök-Börü", a.e., VI, 890 vd.; H. Fuchs, "Mevlid", a.e., VIII, 172-173; Cl. Cahen, "Begtiginids", *EJ²* (İng.), I, 1160-1161; D. Sourdel, "İrbil", a.e., IV, 76-77.

DİA

IV. KÜLTÜR ve MEDENİYET

Irak'ın fethinden sonra Hz. Ömer bölgenin İslâmlaşması için bazı tedbirler aldı. Basra ve Kûfe şehirlerinin kurulmasından sonra bu şehirlere yerleştirilen sahâbiler, bir taraftan bölgenin İslâmlaşma sürecini hızlandırırken diğer taraftan ilim ve kültür hayatının gelişmesine katkıda bulundular. Sahâbe ve tâbiîn döneminde Irak'ta başlatılan Kur'an ve Sünnet'e dayalı dinî bilginin re'y ve ichtihadla zenginleştirilmesi gayretleri, II. (VIII.) yüzyılın ortalarında bilhassa Ebû Hanîfe ve öğrencilerinin çabaları sonucunda sistemleşerek bir ekol haline geldi (bk. EHL-i RE'Y). Kur'an-ı Kerîm ve hadisin inceliklerini kavramak amacıyla başlayan dil ve edebiyat çalışmaları zamanla müstakil bir dal haline aldı; kısa bir süre sonra da Basriyyûn ve Kûfiyyûn ekolleri ortaya çıktı. Abbâsîler'in iktidara gelişi ve Bağdat'ın kuruluşu ile Irak İslâm dünyasının en önemli ilim ve kültür muhiti oldu. Halife ve devlet adamları tarafından da desteklenen ilmi faaliyetler neticesinde Bağdat âlimlerin akın ettiği, kitapçı ve kâğıtçı dükkânlarının sayısının arttığı, ilim ve münazara meclislerinin sıkça görüldüğü bir yer oldu. Beytülhikme merkezli tercüme faaliyetlerinin yanı sıra çeşitli ilim dallarında birçok eser telif edildi.

Dinî ve tasavvufî hayat alanında da Basra zühd ekolünün temsilcisi Râbia el-Adeviyye başta olmak üzere Ma'rûf-i Kerhî, Cüneyd-i Bağdâdî, Ebû'l-Hüseyin en-Nûrî, Ebû Saîd el-Harrâz ve Şiblî gibi önemli

şahsiyetler Irak bölgesinde yaşamışlardır. Bunların telif ettiği eserlerle kendilerine nisbet edilen tarikatlar, tekke ve zâviye gibi müesseseler Irak'ın ilmî ve dinî hayatının canlılığına önemli katkılarda bulunmuştur (bk. BAĞDAT; BASRA; KÜFE).

1. Edebiyat. Irak İslâm sanatının hemen her dalında olduğu gibi edebiyatında da Sumerler'le başlayıp Keldânîler'le doruğa çıkan ve daha sonra Med-Pers döneminde İran, İskender-Selevkos döneminde Grek kültürlerinden katkılar alan eski Mezopotamya edebiyatının etkisi hissedilir. Câhiliye döneminde özellikle Gassânîler ve Lahmîler bu edebiyatı daha da geliştirmişler ve neticede Mezopotamya'nın kuzeyinde Erbil, Musul, Sincar ve Cizre, güneyinde Hîre gibi kültür ve edebiyat merkezleri oluşturmuşlardır. Hîre Kralı Amr şair ve ediplerin baş vurduğu bir otoriteydi. Çünkü kendisi de güçlü bir edipti ve ülkesindeki şairler gerek atışmalarında gerekse taşlamalarında onu hakem yaparlardı.

İslâmî dönemde Kur'an'ın etkisi dil ve edebiyat alanında da kendini göstermiş, şairler şiirlerinde, hatipler hitabelerinde, edipler eserlerinde ondaki edebî sanatlarla üslûp özelliklerinden etkilenmişlerdir. İslâm'ın ilk yıllarında ve dört halife devrinde şiir yine önemini korumakla birlikte Câhiliye devrindeki gücünü, şairler de eski nüfuzlarını yitirmişlerdir. Hz. Ömer, Müslümanlığı korumak amacıyla Câhiliye devrini hatırlatan bütün şiir çeşitlerini yasaklamış, hatta şair Hutay'e'yi, buna uymadığı için hapse attırılmıştır. Hilâfet merkezini Medine'den Kûfe'ye taşıyan ve burayı ikinci ilim merkezi haline getiren Hz. Ali de Câhiliye tarzı şiirin dilde dolaşmasını tasvip etmediğinden Ferezdak'ın babası Gâlib'e, oğlunu şiir yerine Kur'an öğrenmeye yönlendirmesini tavsiye etmiştir.

Başta Muâviye olmak üzere Emevî halifeleri Hulefâ-yi Râşidîn'in tam aksine şiir söylemeyi teşvik ve şairleri himaye ederek halkı yeniden edebiyata yönlendirmişlerdir. Belâgatıyla ünlü Irak Valisi Haccâc, hutbelerinde Kur'an âyetlerinden çok Câhiliye şiirlerinden örnekler veriyordu. Emevîler döneminde yeniden körüklenen Câhiliye devri kabilecilik taassubu "nekâiz" (atışmalar) adı verilen yeni bir hiciv türünün doğmasına yol açmıştır. Çoğunlukla halife ve valilerin nezaretinde ve büyük bir dinleyici kitlesinin huzurunda bir festival havası içinde irticâlen söylenen karşılıklı yergilerle gerçekleşen bu atışmaların en güçlü şairleri Cerîr ile Ferez-